

Юрій МЕДВЕДИК,

orcid.org/0000-0001-5978-096X

доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри музикознавства та хорового мистецтва
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) *jurij_medvedyk@ukr.net*

ДУХОВНІ ПІСНІ НА ЧЕСТЬ КИЄВО-ЧЕРНІГІВСЬКИХ ІКОН СЕРЕДИНИ – ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ:

джерелознавчо-текстологічні та історіографічні питання дослідження

Пісні на честь чудотворних українських ікон – цікава сторінка національної мистецько-релігійної культури. Збереглося понад сотню пісень на честь чудотворних ікон Богородиці з Полісся, Галичини, Волині, Закарпаття, Слобожанщини. Практику їх створення започатковано на Поліссі. У них відображено чимало історичних подій, що пов'язані з храмами та церквами Києва, Чернігова, Новгород-Сіверського, релігійно-суспільним життям сіл і містечок краю. В окремих текстах пісень згадуються українські гетьмани, відомі постаті того часу, зокрема Іван Мазепа, Уляна Гольшанська-Дубровицька, інші тогочасні діячі, які чимало зробили для уславлення чудотворних ікон (Єлисей Плетенецький, Дмитро Туптало, згодом митрополит Ростовський та ін.). Ці тексти записані в рукописних співаниках, які тепер зберігаються в архівах і бібліотеках Києва, Львова, Москви, Санкт-Петербурга. Деякими текстами ще на межі XIX–XX ст. уперше зацікавилися І. Франко та М. Возняк. Однак більшість текстів у статті проаналізовано вперше, подано їх окремі текстові фрагменти.

Ключові слова: духовна пісня, ікона, історія, джерелознавство, текстологія, Київ, Чернігів, «Богогласник».

Jurij MEDVEDYK,

*PhD hab. (Doctor of Arts, Musicology), Full Professor,
Head of the Department of Musicology and Art of Choral Conducting,
Ivan Franko L'viv National University
(Lviv, Ukraine) *jurij_medvedyk@ukr.net**

SACRED SONGS IN GLORIFICATION OF KIEV-CHERNIHIV ICONS OF THE MID TO SECOND HALF OF THE XVII C.: source-textological and historiographic research issues

The songs in honour of miracle making Ukrainian icons is a very interesting field of the national artistic-religious culture. In these songs reflect the sovereignty of Ukrainian lands. Over a hundred songs glorifying miracle-making icons of the Mother of God from Polisia, Galicia, Volhynia, Transcarpathia, Slobozhanshchyna. The practice of the creation of these songs was initiated in Polisia. A much less number of such songs survived in Kiev and Chernihiv regions, but they represent unique examples of the phenomenon of Ukrainian early baroque sacred song creation process. Furthermore, many historic events are reflected in these songs due to the fact of their functioning in the cathedrals and churches of Kiev, Chernihiv, Novhorod-Siverskyi, and other regions of the country. In some texts of these songs the Ukrainian hetmans and other famous figures of that time (like Ivan Mother; Uliana Hol'shans'ka-Dubrovitska, etc.), who did a lot for honoring of Ukrainian miracle-making icons (Yelysei Pletenets'kyi, Dmytro Typtalo, later also Mytropolitan of Rostov, and others).

These texts were written in handwritten song books, which are now stored in archives and libraries in Kyiv, L'viv, Moscow and St. Petersburg. Several handwritten collections also contain musical texts. It is characteristically that some songs in honor of icons from Polisia in the 18th and 19th centuries became known in Volhyn', Halychyna (Galicia), Transcarpathia, even in eastern Slovakia and Vojvodina (Serbia). In these regions the poetry songs from Kyiv and Chernihiv regions were adapted to glorify the local miracle-making icons that were kept in the temples of these lands. It is also interesting that none of the Kyiv-Chernihiv songs was included in the "Bohohlasnyk". On the verge of 19th–20th centuries I. Franko and M. Voznyak have shown an interest in some texts. However, most of the texts in this article have been analyzed for the first time, and their individual textual fragments have been presented.

Key words: sacred song, icon, history, source-textological, Kyiv, Chernihiv, "Bohohlasnyk".

Постановка проблеми. Дослідження історії становлення й розвитку української барокової духовно-пісенної творчості триває вже понад сто років. Попри наукові досягнення у вивченні цього пласту

творчості, і далі залишаються питання, варті наукової уваги. Серед надбань духовно-пісенної творчості вирізняється корпус пісенних текстів, присвячених прославленню чудотворних ікон, зокрема богоро-

дичних. Тому, з огляду на недостатність досліджень цих текстів, є необхідність їх більш детального наукового опрацювання.

Мета статті – комплексно проаналізувати тексти іконославильних пісень, створених на Поліссі в XVII ст., тому стаття присвячена джерелознавчо-текстологічним пошукам, які необхідні для з'ясування значимості цих пісень, їх історико-культурного та релігійно-мистецького контексті.

Виклад основного матеріалу. В українській духовнопісенній культурі барокової доби іконославильні пісні посідають помітне місце, хоча й з'явилися лише в середині XVIII ст. Завдяки проведеним джерелознавчим дослідженням є вагомими підстави вважати, що пісні спершу розпочали створювати піснетворці з православного релігійно-мистецького києво-чернігівського середовища. І тільки на межі XVII–XVIII ст. ця творчість поступово проникає в греко-католицьке середовище, піснетворці якого згодом досягли неабиякого творчого рівня, про що свідчить спеціальний тематичний блок пісень у Почаївському «Богогласнику» 1790–1791 рр., який нещодавно перевиданий (Rothe; Medvedyk, 2016). Це й не дивно, адже найбільше українських іконославильних пісень зафіксовано саме в галицьких, волинських і закарпатських рукописних співаниках. Зрідка в галицьких співаниках зустрічаються й записи пісенних текстів, які виразно вказують на те, що їх створено на прославу києво-чернігівських ікон. Наприклад, у лемківському «Кам'янському Богогласнику» 1734 р. маємо запис однієї з них, у якій згадано Києво-Братську ікону («Побѣдительная всѣм Київская страна»).

Іван Франко в розвідці про карпато-руську літературу XVII–XVIII ст. висловив думку, що її написано на Лемківщині, що сприяло підтримувannya «пам'яті про Київ» (Франко, 1981: 218). Чи це так, сказати важко, бо пісня радше київського походження, стала відгуком на перенесення чудотворної ікони з Вишгорода до Флорівського жіночого монастиря в Києві 1662 р. А те, що в тексті рукопису 1734 р. натрапляємо на перекручення топонімічних назв, є наслідком незнання місцевості або, найбільш правдоподібно, «редакторськими» втручаннями аматорів співу, паломників, які й принесли її з берегів Дніпра в лемківський край. Але головне тут те, на чому наголошував І. Франко, що це феномен етнічної пам'яті, який невидимими нитками об'єднує різні етнографічні українські землі, що й відображено в пісні.

Ще один аналогічний приклад. Пісню «Возридайте всѣ днесь Росыйскія страны» теж можна було б попервах зараховувати до галицьких, оскільки виключно в галицьких співаниках збереглися її

два її записи. Однак цілком може бути, що її написано в Києві приблизно на поч. 20-х рр. XVIII ст., а в Галичину вона потрапила в другій половині століття. І ось чому. У пісні розповідається про св. Уліяну (Юліянію), тобто княжну Уляну Гольшанську-Дубровицьку, доньку кн. Георгія Гольшанського з династії нащадків знаменитого литовського князівського роду Довспрунгів. Згодом її канонізовано митрополитом Петром Могилою. Приблизно через століття після смерті св. Уляни, за часів архімандрита Єлисея Плетенецького, уродженця Галичини (помер 1624 р.), її нетлінні мощі перенесено в Києво-Печерську Лавру. Приблизне датування часу написання пісні прояснюють рядки в пісенному тексті, в яких згадано про пожежу 1718 р. в Лаврі, внаслідок чого «Обгорѣло тіло святой Уліанни, / шляхетной Олшанской а Христовой Панны») (Гнатюк, 2000: 243–244]. Знаменно й те, що її лик є одним із тих, які зображено на іконі «Собор святих преподобних Печерських». Тому навряд чи була нагальна необхідність створювати пісню про св. Уляну в Галичині. Пісню про небесну заступницю поліського краю св. Юліанію радше було написати в рідній їй Дубровиці чи Києві, зважаючи на те що іконославильні пісні в Україні започатковано в києво-чернігівському релігійно-культурному середовищі.

Підтверджують висловлене припущення наступні пісні з поліського краю. Але їх тексти, знову ж таки, здебільшого збереглися в галицьких співаниках, зокрема в збірнику АСП-233 («Нова утренняя в Росах восяя», «О, Дѣво произбранна, небес сущих прехвальная»). Вони написані на честь чудотворної ікони в с. Рудня (с. Рудня – тепер Редьківка біля м. Любеч, Ріпкінського району Чернігівської обл.). Ще одна руднянська пісня зафіксована в Зарваницькому співанику поч. XVIII ст. («Як бис-мо могли Панну Чистою хвалити, / котрая за нас грѣшних рачит ласку мѣти»). Німецький дослідник Ахім Рабус помилково вказав, що с. Рудня – це містечко Рудно біля Львова. Але в піснях ідеться про «руднянську весь», тобто с. Рудню колишньої Могилю(і) вської єпархії.

У 1689 р. в селі кілька днів перебував Данило Туптало, який тоді ж написав на прославу знаменитої місцевої ікони вірш «Идиже творяшеса залізо от блата» (Крекотень, 1992: 297, 609; Медведик, 1999: 71–80). Самійло Величко в літописі цитує лист отця-намісника Печерської лаври ієромонаха Паїсія про перенесення священиком Василієм чудотворного образу з Рудні, що тоді був у володіннях гетьмана Івана Мазепи, до старовинного Воскресенського жіночого монастиря. Його ігуменею була мати гетьмана – Марія Магдалена (у 1710–1711 рр. монастир

ліквідовано Петром I). Відомо, що після з'яви ікони в Києві «там уже не було чутно про чудодійства», за які її прославлено 1687 р. (лист від 26 жовтня 1690 р.) (Величко, 1991: 380–381). Тому немає сумніву, що пісня з'явилась у роки піку слави Руднянської ікони або ж одразу після її перенесення до Києва з причин особливого шанування. Підтверджує це й Зоя Хижняк, яка зазначає: «Чудотворні дії ікони записувались у спеціальну книгу, серед них – зцілення Івана Мазепи, Івана Скоропадського, Леонтія Полуботка» (Хижняк, 2008: 7).

У Зарваницькому співанику в текст пісні «Нова утренька в Россах восяла» з-поміж іншого згадує місцеве чудодійне джерело, що «виринувши, пришло, даючи цѣлбы много»; відтак звертається до Богородиці з такими словами:

Дѣво, живущим Низу естесь Мати,
Не хтѣй російській народ отпушати,
Нехай же в Руднѣ, поки Днѣпр плине,
Имя твоє слине.

Чудодійність Руднянської ікони Богородиці оспівано й у пісні «В Росской короні чуд великий стался, же народ людскій барзо здивовался» (ЛННБ, АСП 233, кін XVII ст.; РНБ, О. XIV. 141, серед. XVIII ст.). З огляду на збережені записи, величезну територію поширення (від Галичини до Московії/Росії), можна припускати, що свого часу вона користувалася неабиякою популярністю. У співанику АСП-233 запис збережено тільки наполовину. Натомість у співанику О. XIV. 141 якогось канцеляриста духовної семінарії вдалося виявити цілісний текст, який сповнений, як й інші пісні подібного змісту, словами прославлянь чудесних діянь Руднянської Богородиці:

Хто колвяк (!) тылько зчирым (!) сердцем придет,
От Дѣвы Чистой тощ там не отиде.

Хто может слѣпы – очима глядѣты,
Теж и хроми, безноги ходити
Вѣра то чинит и скруха сердечна,
Гды ж и приходит цѣлба доконечна...

[...] бисновати к розуму приходят,
И в здорови велци ко дому отходят.

Що й еще ту дивне стається очом,
Хто приде, потом той неспоткнетца...

Чотири заключні строфи із загалом одинадцяти цієї пісні становлять пройняті традиційними проханнями про відвернення «бесурман» та «агарян», замовлено також слово «за здравле» благовірного «нашого царя-государя»:

Абы Пречистая Панна помогала
Со вѣми святыми в помощь ему стала,
Аби бесурман пал ему под ноги,
Як агаряну скрути ему роги,
И бы ся не хлюбив своими силами,
Же люд наш вяжет своими руками.

В інших московських співаниках межі XVII–XVIII ст. текст не зустрічається. Його зафіксовано тільки в збірнику О. XIV. 141, звідки зроблено цитування. Але важливо інше: запис збережений повністю, загалом якісний. Немає сумніву, що автор з-поміж іншого просить допомоги в Богородиці для царя Петра I на початку 90-х рр. XVII ст., з огляду на перепитіє московсько-турецької війни 1686–1699 рр.

У збірнику О. XIV. 141 є пісня до Лінківської Богородиці («Чудная помощнице, Пречистая Мати»), що в «Новгородском повѣтѣ, як слонце сіяет» (арк. 15 зв.–16). Текст можна датувати ост. чв. XVII ст. Д. Штерн указав, що вона походить з Новгород-Сіверщини. І, дійсно, тут, на березі Десни, біля с. Лінків (Чернігівської обл.), її було знайдено. Отже, прославилася чудодійними проявами, за що названа «Рятувальниця утопаючих».

Найдавніший запис цієї пісні знаходимо в Нижньо-Тварозькому збірнику початку 30-х рр. XVIII ст. Приблизно із цього ж часу походить і московський співаник фонду Ундольського (№ 898), у якому теж записано лінківську пісню (арк. 88–89 зв.). Вивчаючи нижньо-тварозький запис, П. Женюх помилково зазначив, що с. Лінків знаходиться на російській Новгородщині (Гетух, 2006: 647–648), хоча йому була відома публікація автора цієї статті (Медведик, 2000: 359). Він припустив, що в тексті пісні непрямо розповідається про облогу Лінкова та Андрусівський мир (Гетух, 2006: 909). Проте в ній про облогу не йдеться, не згадується про Андрусівський договір 1667 р. (с. Андрусів біля Смоленська), внаслідок чого Лівобережна Україна переходила в руки Москви, а Правобережна – до Польщі. Якщо виходити з результатів цієї військово-політичної угоди, то справді с. Лінків разом з усією Новгород-Сіверщиною ввійшло в склад Московської держави, але не «новгородського регіону», як стверджує П. Женюх. Про цей трагічний переділ у пісні навіть натяку немає.

Згодом текст пісні співали також на честь чудотворної ікони Богородиці Тупичівського монастиря. На її прославу в 1641 р. у старовинному давньоруському княжому м. Мстилавлі засновано Тупичівський Святодухівський монастир (Мсціслаў – тепер Могильо(і)вської обл. Білорусі). Єдиний запис із цієї присвятою є в співанику 1810 р., який у Могилевській губернії переписав Іван Случанин зі

співаника ієродиякона Єлисея Журавлевича (НБУВ, КДА(Л)-825). Приблизно в середині XVIII ст. пісня до Лінківської Богородиці отримала поширення на теренах історичного Закарпаття, а ближче до кінця століття й у середовищі вірних візантійського обряду в Бачці, куди була скерована перша хвиля закарпатців-емігрантів (Сербія, Бодянська обитель).

Висновки. Історія зародження національної іконославильної духовної пісні другої половини XVII ст. характеризується тим, що українські православні піснетворці цієї доби, вдавшись до прославлення чудотворних ікон, урізноманітнили тематичну палітру жанру, яка згодом, у

XVIII – XIX ст., стала розвиватися в греко-католицькому середовищі. Києво-чернігівські іконославильні пісні не лише пройняті прославленням чудотворності ікон Богородиці, а й збагачені історичними фактами, мотивами. Певною мірою їх можна назвати піснями-хроніками, близькими до історичних пісень. Ця творчість, започаткована в поліському православному середовищі київськими та чернігівськими авторами, була суголосною ранній українській богородичній поезії, твореній видатними діячами тієї доби – Лазарем Барановичем, Дмитром Тупталом (Ростовським), Антонієм Радивилівським та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Величко, 1991 – Величко С. Літопис. К.: Дніпро, 1991. Т. 2. 380 с.
2. Гнатюк, 2000 – Гнатюк О. Барокві духовні пісні з рукописних співаників XVIII ст. Лемківщини. Львів: Місіонер, 2000. 334 с.
3. Кречотень, 1992 – Кречотень В. Українська поезія середини XVII ст. / Упорядник В. Кречотень. К.: Наукова думка, 1992. 680 с.
4. Медведик, 2000 – Медведик Ю. Нижньо-Тварозький співаник середини 30-х років XVIII ст.: його місце в українській духовнокантовій культурі та рукописній традиції жанру // Slovensko-rusinsko-ukrajinské vzt'ahy od obrodzenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický cabinet SAV, 2000. 350–369.
5. Франко, 1981 – Франко І. Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв. // Збір. тв. у 50-ти томах. К.: Наукова думка, 1981. Т. 28. 207–270.
6. Хижняк, 2008 – Хижняк З. Мати гетьмана Марія Магдалена Мазепина // Громада: часопис Товариства української культури Угорщини. Будапешт, 2008. № 1 (93). 7–8.
7. Rothe, Medvedyk, 2016 – Rothe H., Medvedyk J. Bogoglasnik. Pesni blagogovejnyja (1790/1791). Eine Sammlung geistliche Lieder aus Ukraine. Herausgegeben von Hans Rothe in Zusammenarbeit mit Jurij Medvedyk. Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2016. Band 1: Facsimile. 602 S. Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2016. Band 2: Darstellung. 432 S.
8. Stern, 2000 – Stern D. Die Liederhandschrift F 19–233 (15) der Bibliothek der Litauischen Akademie der Wissenschaften / Eine kommentierte Edition von Dieter Hubert Stern. Köln – Weimar – Wien: Böhlav, 2000. 767 S.
9. Žeňuch, 2006 – Žeňuch P. Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. Cyrillské paraliturgické piesne. Cyrillská rukopisná spevníková tvorba v bývalom Mukačevskom biskupstve v 18.–19. storočí. Hg. Peter Žeňuch. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2006. 982 S.

REFERENCES

1. Velychko, 1991 – Velychko S. Litopys [Chronicle]. Kyiv: Dnipro, 1991. V. 2. 380 p. [in Ukrainian]
2. Hnatiuk, 2000 – Hnatiuk O. Barokovi dukhovni pisni z rukopysnykh spivanykiv XVVIII st. Lemkivshchyny [Baroque sacred songs from handwritten collections of the XVIII century from Lemko region]. L'viv: Misioner, 2000. 334 p. [in Ukrainian]
3. Krekoten', – 1992 – Krekoten' V'. Ukrainska poeziiia seredyiny XVII st. / Uporiadnyk V. Krekoten' [Ukrainian poetry of the middle of the XVII century / Compiler V. Krekoten']. Kyiv: Naukova dumka, 1992. 680 p. [in Ukrainian]
4. Medvedyk, 2000 – Medvedyk, J. Nyzhno-Tvarozkyi spivanyk seredyiny 30-kh rokiv XVVIII st.: yoho mistse v ukrainskii dukhovnokantovii kul'turi ta rukopysnii tradytsii zhanru [Nižny Tvarožec collection the middle of the 30-ies of the XVIII century: his place in Ukrainian spiritual culture and the manuscript tradition of the genre] // Slovensko-rusinsko-ukrajinské vzt'ahy od obrodzenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický cabinet SAV, 2000. 350–369 [in Ukrainian]
5. Franko, 1981 – Franko, I. Karpatoru'ske pys'menstvo XVII-XVIII vv. [Carpatho-Rus' writing XVII–XVIII centuries] // Zibrannya tvoriv u 50-ty tomakh [The collection of works in 50 volumes]. Kyiv: Naukova dumka, 1981. V. 28. 207–270 [in Ukrainian]
6. Khyznyak, 2008 – Khyznyak Z. Maty hetmana Mariia Mahdalena Mazepyna [Mother Hetman Maria Magdalen Mazepina // Hromada: chasopys: Tovarystva Ukrainskoi Kultury Uhorschchyny [Community: Journal of Ukrainian Cultural Society of Hungary]. Budapest, 2008. № 1 (93). 7–8 [in Ukrainian]
7. Rothe, Medvedyk, 2016 – Rothe H., Medvedyk J. Bogoglasnik. Pesni blagogovejnyja (1790/1791). Eine Sammlung geistliche Lieder aus Ukraine. Herausgegeben von Hans Rothe in Zusammenarbeit mit Jurij Medvedyk. Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2016. Band 1: Facsimile. 602 S. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2016. Band 2: Darstellung. 432 S.
8. Stern, 2000 – Stern D. Die Liederhandschrift F 19–233 (15) der Bibliothek der Litauischen Akademie der Wissenschaften / Eine kommentierte Edition von Dieter Hubert Stern. Köln – Weimar – Wien: Böhlav, 2000. 767 S.
9. Žeňuch, 2006 – Žeňuch P. Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. Cyrillské paraliturgické piesne. Cyrillská rukopisná spevníková tvorba v bývalom Mukačevskom biskupstve v 18.–19. storočí. Hg. Peter Žeňuch. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2006. 982 S.